

Historien om landet

"Bröd & Skådespel"

Karl-Henrik Pettersson

Historien om landet

”Bröd & Skådespel”

Karl-Henrik Pettersson

©Karl-Henrik Pettersson, 2009

Historien om landet "Bröd & Skådespel"

Detta är historien om ett märkligt land, "Bröd & Skådespel" är landets namn. Det har när historien börjar bara 200 arbetande medborgare (och deras familjer), det är både män och kvinnor. 100 av dessa arbetar i en brödfabrik. En av de hundra äger och leder fabriken. Ägaren kallas kapitalisten helt enkelt eftersom han/hon hade det kapital som fordrades för att starta upp och sedan driva verksamheten. De övriga 100 personerna sköter samhällets teater. Den är i motsats till brödfabriken ägd av alla medborgare och gemensamt finansierad. Att gå på teatern är gratis för medborgarna. De har var och en sin bestämda plats i salongen.

Bröd och skådespel är med andra ord det här samhällets grundpelare. Något annan produktion finns det inte. Det behövs inte heller eftersom man som bekant kan leva på bröd och skådespel.

På ett undantag när finns det inte någon omvärld med vilken "Bröd & Skådespel" har några förbindelser. Det importeras eller exporteras inga varor eller tjänster. Undantaget är att kapitalet för uppbyggnaden av brödfabriken kommer utifrån. Med ett modernt språkbruk kan vi säga att finansieringen skedde med utländskt kapital. Den enda utlandstransaktion som "Bröd & Skådespel" har i början av sin historia är således de räntor och amorteringar som följer av upplåningen. Det är också anledningen till att det egentligen inte är rätt att kalla ägaren för kapitalist, han lånade upp sitt kapital av någon utanför systemet. Vi skall i fortsättningen kalla denne någon för Banken.

Det fanns i landet "Bröd & Skådespel" också något som kallades Politiken & Makten. Det var den ordning där de *gemensamma* besluten fattades och i nästa steg genomdrevs. Det är lätt att förstå att varje samhälle har behov av att då och då komma till beslut som gäller helheten. Tydligast är det i situationer av yttre hot (som emellertid inte var något problem i det här landet, krig var ett okänt begrepp). Mindre tydligt men självklart är att det i alla mänskliga gemenskaper måste finnas regler för medborgarnas beteende mot varandra och mot samhället liksom preciserade rättigheter och skyldigheter för alla andra mellanhavanden, inte minst de ekonomiska.

Erfarenheten hade lärt att otydlighet på den punkten skapade kaos och, för att tala modernt ekonomiskt språk, låg effektivitet och tillväxt.

Det hade historiskt funnits olika tänkbara modeller för Politiken & Makten, allt från despoti och envælde till folkstyre och demokrati. Landet "Bröd & Skådespel" var en demokrati.

I brödfabriken tillverkas när historien börjar 250 bröd om dagen. De 99 arbetarna har en bruttolön på 199 bröd per dag, varav 100 bröd betalas i skatt. En brödkaka per dag är vad som krävs för att vara och en som arbetar (och deras familjer) skall överleva. Skatten används för att ge teaterarbetarna deras lön. Brödfabrikens ägare får således $(250 \cdot 199 =)$ 51 kakor i ersättning för kapitalet, alltså för att betala kapitalförslitningen som är lika med amorteringarna och räntorna och för att han också skall få en vinst på verksamheten. Vinsten kan ses som ersättning för hans eget arbete och för den risk han tar, i det här fallet risken att inte kunna betala Banken det man kommit överens om.

Färre antal arbetare tillverkar varje år samma antal bröd på samma arbetstid. Brödfabriken har med andra ord en årlig arbetsproduktivitetsförbättring. Teaterns arbetsproduktivitet är däremot konstant över tiden. Det senare är inget att förvåna sig över. Det kostar lika mycket resurser att sätta upp en Hamlet idag som för tio år sedan.

Detta är utgångsläget.

Den första fråga vi skall ställa oss är vad som har hänt i det här samhället efter några år. Låt oss säga att 10 år har gått. Låt oss också säga att efter dessa 10 år tillverkar 80 personer på samma arbetstid lika många kakor som 100 personer gjorde i utgångsläget.

Vad har då skett? Ja, två grundscenarios kan vi se.

Arbetslöshet gör oss fattigare

Det första grundscenariot är att i brödfabriken arbetar endast 80 personer och att de 19 personer som fått sluta sitt arbete i brödfabriken är arbetslösa. Arbetslösheten ökar helt enkelt i det här scenariot i takt med att produktiviteten ökar. Det följer av

att det inte krävs fler arbetare i teaterverksamheten. Eller uttryckt på annat sätt – teater är en genuint kollektiv vara, ytterligare en person i salongen hindrar inte andra att gå på teatern som vanligt och ingen medborgare kan stängas ute. I sin förlängning kommer så gott som hälften av alla medborgare att vara utan arbete. De kan tillbringa tiden på teatern eller göra just ingenting.

Vad händer i detta fall? Ja, ett alternativ är att brödfabriksägaren ensam tar hand om produktivitetsvinsten. Den krassa verkligheten är emellertid att de 19 personer som går arbetslösa måste få var sin kaka om dagen för att överleva och eftersom kapitalisten är den ende som i det fallet har dessa kakor beslutar Politiken & Makten att han måste betala dessa 19 kakor i skatt. Med andra ord är kapitalistens, liksom för övrigt alla medborgares, nettoinkomst oförändrad i reala termer trots att produktiviteten i verksamheten ökat väsentligt och därmed hans bruttoinkomster. Arbetslöshet gör helt enkelt ett lands medborgare fattigare än de skulle behövt vara.

Ett alternativ är att de 80 kvarvarande arbetarna i brödfabriken får högre lön före skatt. Löneökningen motsvarar 19 kakor. Men situationen är densamma i meningen att 19 arbetare går arbetslösa och måste ha var sin kaka för att överleva. Politiken & Makten beslutar således att brödarbetarnas inkomstskatt skall höjas med 19 kakor. Konsekvensen blir som i föregående fall, reallönen har inte ändrats för någon i samhället trots produktivitetsförbättringen.

Vi skulle också teoretiskt kunna tänka oss att produktivitetsvinsten fick till resultat att alla priser på bröd sänktes. Samtidigt är det lätt att se att dessa prissänkningar i praktiken inte kan tillåtas eftersom de arbetslösa måste få sitt dagliga bröd. Återigen har reallönen förblivit oförändrad.

Investeringar är uppskjuten konsumtion

Det andra grundscenariot är att efterfrågan på bröd ökar. Det är lätt att föreställa sig att den efterfrågan finns, en kaka per dag och arbetare inklusive familjer är således vad som behövs för att bara överleva. Med andra ord skulle i det fallet alla 100 arbeta kvar i brödfabriken men de producerar inte 250 kakor per dag utan 313 kakor. (Det följer av att om 80 arbetare tillverkar 250 kakor, kommer 100 arbetare att tillverka 313 kakor).

Återigen kan man som ett alternativ tänka sig att brödfabriksägaren ensam tar hand om den ökade produktionen. Han har den formella rätten att göra det eftersom de anställda enligt avtal bara skall ha ett bröd om dagen i ersättning för sitt arbete. Man kan också uttrycka det så att Politiken & Makten preciserat en äganderätt som innebär att när *alla* överenskommelser som kapitalisten träffat med anställda och andra som medverkar i företagets verksamhet är uppfyllda, då tillfaller det som är kvar, vinsten, kapitalisten

Vad skulle han i så fall göra med sina 63 extra kakor? Ja, det är tänkbart att han som den entreprenör han är vill satsa mera på företaget. Vi antar att han köper ny utrustning, också den finansierad utomlands, motsvarande 25 kakor i ökade kapitalkostnader. Han väljer också att leva i överflöd genom att konsumera fem kakor om dagen, han skulle med andra ord i det fallet ha flera gånger högre realinkomst än sina arbetare.

Det som kvarstår är $(63 \cdot 25 \cdot 5 =) 33$ kakor. Vi utgår från att dessa tillfaller de 199 bröd- och teaterarbetarna vars samlade reallön således ökar med tillsammans 33 kakor. Man kan tänka sig att det beslutet tas av Politiken & Makten eftersom det i landet "Bröd & Skådespel" anses rimligt att *alla* som bidrar till en produktivitetsförbättring skall få en viss nytta av den i form av ökad realinkomst. Man kan också tänka sig att de anställda helt utan politisk inblandning förhandlar sig till denna löneökning. Kapitalisten är uppenbart sårbar för störningar i produktionen. Man kan till och med tänka sig att kapitalisten frivilligt avstår de 33 kakorna eftersom det saknas alternativ. Han kan inte gärna äta mer än fem kakor om dagen. Dessutom är bröd en färskvara. Och fabriken anser han vara så modern och fullinvesterad man kan tänka sig.

Vi inser att hade inte kapitalisten gjort investeringen hade utrymmet för löneökningar varit 25 kakor högre (eftersom 25 kakor var kostnaden för investeringen). Å andra sidan borgar investeringarna för att kommande års inkomster blir högre än vad de skulle ha blivit utan dessa investeringar. Investeringar är inte något annat än uppskjuten konsumtion.

Som i det första scenariot kan man teoretiskt också tänka sig att de anställda i brödfabriken får hela produktivitetsvinsten, 63 kakor i löneökning. Men eftersom Politiken & Makten beslutat att en industriarbetare och kulturarbetare skall ha samma lön, måste hälften av löneökningen skattas bort för att betala teaterarbetarnas högre lön. Det vi samtidigt inser är att i det fallet skulle kapitalisten inte få del av inkomstökningen. Han skulle alltså inte kunna höja sin reallön som i det förra fallet. Men långt allvarligare skulle vara att det inte skulle finnas finansiellt utrymme för investeringar. Det skulle under kommande år synas i en, relativt sett, lägre tillväxttakt.

Det tredje alternativet är att produktivitetsökningen tas ut i en prissänkning på bröd. Det ger, allt annat lika, i praktiken en reallöneökning på 63 kakor till medborgarna. Eftersom *alla* medborgare – de 100 som arbetar med brödtillverkningen (inklusive kapitalisten) liksom de 100 kulturarbetarna – kan köpa flera bröd för samma inkomst får det här alternativet inga konsekvenser vad gäller inkomstbeskattningen. Men återigen kommer det att innebära att det inte görs några investeringar. Medborgarna äter bildligt sagt upp utrymmet för investeringar.

Vilken är lärdomen av det som hände i landet "Bröd & Skådespel" i detta tidiga skede av dess utveckling? Ja, det första man kan lära är att *ökad produktivitet alltid ger ökad real inkomstökning i samhället*, låt vara att reallöneförbättringen för individen som åstadkommer den ibland försvinner som skatt för att möjliggöra för andra att överleva.

Den ökade produktiviteten kan tas ut som lön men också i form av kortare arbetstid. Att i det första scenariot 19 arbetare blev arbetslösa förutsätter att arbetstiden var densamma som i utgångsläget. Hade arbetstiden sänkts i takt med produktivitetsökningarna så att hela tiden 250 kakor om dagen hade producerats, hade vi alltså inte haft arbetslöshet utan full sysselsättning men kortare arbetsdagar. Ökad semester har givetvis samma innebörd.

Det andra man kan lära är att *arbetslöshet kostar*, ökad arbetslöshet gör, allt annat lika, ett lands medborgare fattigare än de skulle behövt vara med full sysselsättning.

Det tredje är att *investeringar betyder uppskjuten konsumtion*. Det är samtidigt på sätt och vis trivialt. Den verkligt väsentliga insikten är att ordnar vi inte vårt samhälle så att vi är beredda att avstå från konsumtion idag för att ha mera att konsumera i morgon, alltså en samhällsmodell som skapar en vilja och möjlighet att investera, ja då blir vi alla förr eller senare fattigare. Det är detsamma som att säga att *ett vitalt samhälle behöver företagare* (eller som vi här kallar dem kapitalister), människor som bär risker som vanliga människor inte är beredda att bära mot att de får det som blir över när de infriat sina löften och kontrakt.

Politiken och Makten

Vi kan slutligen, och det är det mest grundläggande i det här sammanhanget, också lära att *ett samhälle inte fungerar utan att det finns en helhetssyn (Politiken) och dess konsekvens, en kraft som kan implementera, kontrollera och sanktionera (Makten)*. Eller om man vill uttrycka sig så – utan en politisk vilja och verkan, den vi här kallar Politiken & Makten, som ser till helheten och alla medborgarnas intressen riskerar vi att få ett samhälle som de flesta inte vill ha. Det blir så småningom ytterligt ojämnt i ekonomiskt avseende. Kapitalisten behåller vad som blir kvar efter det att han kommit överens med sina arbetare. Brödarbetarna i sin tur tycker säkert att de skall ha mera betalt än teaterarbetarna. De går med på att betala en del av sin lön i skatt bara eftersom det finns en politisk kraft som omfördelar. Alla brödarbetare är inte intresserade av teater och helst skulle de se att de slapp skatt och i stället betalade varje gång de skulle besöka teatern etc.

Till det kommer en helt annan sak, vi har redan snuddat vid den. Utan ett regelsystem med tydliga rättigheter och skyldigheter för medborgarna och företagen kommer kaos att bli vanligare än ordning. Och oreda och anarki vad gäller rättigheter och skyldigheter är kostsamt för ett samhälle. Framförallt kommer ingen vilja satsa på framtiden, exempelvis investera i nya verksamheter. Osäkerheten är för stor.

Pengar

Det fanns i landet "Bröd & Skådespel" från början ingen marknad, alltså en plats där köpare och säljare kunde träffas och frivilligt göra upp om ett byte av varor eller

tjänster. Det fanns heller inga pengar, en vara som hade ett allmänt accepterat och över tiden någorlunda konstant värde, som lätt kunde transporteras, delas i små stycken, kort sagt som var lämpligt som bytesmedel på marknaden. Detta kom nu att ändras.

I andra primitiva samhällen hade alla möjliga varor använts som pengar – kor, salt, kryddor, snäckor och framförallt, ädla metaller av olika slag. Landet "Bröd & Skådespel" hade härvidlag en fördel. Banken (som vi påminner oss var en institution utanför landets gränser) gav ut egna mynt och Politiken & Makten beslöt att dessa skulle användas som betalningsmedel. De uppfyllde alla de krav som ställdes. Framför allt hade mynten ett stabilt värde i meningen att Banken förbundit sig att alltid lösa in en enhet av myntet, som kallades kronor, mot en på förhand känd mängd bröd, en krona mot ett bröd. Att systemet fick legitimitet av medborgarna hängde samman med att man hade full tilltro till Bankens löften, de hade hittills inte svikit de överenskommelser som gjorts.

Det första steget i utvecklingen av en marknad var att en marknadsplats för bröd bildades. Eller rättare sagt, en företagsam person, en entreprenör, såg till att ordna en marknad. De medborgare som inte konsumerade allt det bröd de fick kunde hos honom sälja sitt bröd. De fick i stället pengar. Priset bestämdes varje dag av den efterfrågan på bröd som fanns. Det fanns nämligen vissa medborgare som ville ha en högre konsumtion än vad den dagliga tilldelningen enligt den gamla, administrativa ordningen gav.

Det var för övrigt via denne entreprenör som pengarna kom i omlopp. Han upptäckte att det fanns en marknad för bröd utanför landets gränser. Genom att köpa upp bröd från brödfabrikerna och sälja det mot betalning i pengar kom steg för steg pengarna in i landet som allmänt betalningsmedel.

Med det började en helt ny era i landet Bröd & Skådespel, det var en revolutionerande förändring. Det visade sig att det fanns fördelar med att de som arbetade med brödframställningen inte fick sin ersättning i natura, i bröd, utan i stället i pengar. Det blev enklare och smidigare att skaffa det man ville byta till sig av andra. Man fick en tjänst i utbyte mot en summa pengar. Även att spara förenklades.

Pengarnas värde var konstant över tiden, en egenskap som närmast var diametralt motsatt vad som gällde för bröd som ju snabbt förstördes. Dessutom kunde man få betalt, ränta, för att spara om man lånade ut sina pengar till banken. Teaterarbetarna såg samma fördelar. Också de fick så småningom sin lön i pengar.

Det är lätt att inse att i takt med att pengar infördes i landet blev marknadens roll större. På brödmarknaden byttes inte bara överskottsbrödet, allt bröd som konsumerades passerade marknaden.

Spelregler

Vi förflyttar oss nu en bit in i framtiden. Medborgarna hade blivit väsentligt flera. Samhället hade blivit mer differentierat, det fanns flera företag i flera branscher. Landet "Bröd & Skådespel" började i vissa avseenden likna moderna länder.

Man kan inte baka bröd utan spannmål och spannmålet måste malas. Det fanns i landet ett relativt stort antal bönder och en handfull mjölnare. De hade inga anställda, de var med modernt språkbruk soloföretagare eller egenföretagare. Och det hade i en slags trial-and-error process visat sig att det fanns ett antal andra arbetsuppgifter i samhället som effektivast löstes av människor som specialiserat sig. Dessa personer kallades hantverkare. I ett mera övergripande perspektiv fanns vid den tid vi nu talar om fem kategorier producenter för marknaden – bönderna, mjölnarna, bagerierna, brödhandlarna och hantverkarna. Bagerierna var företag med anställda, de övriga var egenföretagare.

Det är också en förenklad bild att säga att den andra halvan av befolkningen arbetade med skådespel. Landet "Bröd & Skådespel" skulle rätteligen kallas "Bröd, Skådespel & Rättvisa" för denna rättvisekomponent är som vi redan har antytt en självklarhet i varje form av samhälle. Det måste finnas en rätt, en rättsordning, som talar om vad man som medborgare får och inte får göra och som anger spelreglerna för hur vi skall uppträda gentemot varandra och det gemensamma. Och det måste finnas ett system, inklusive en maktutövningsapparat, för att skapa rättvisa i enlighet med dessa spelregler. Det var det underförstådda elementet hos den som formulerade att bröd och skådespel är det som gör ett folk tillfreds. Man kanske skulle kunna säga att "Bröd & Skådespel" står för de två komponenter som *tillsammans* gör

att medborgarna tycker att det samhälle de lever i är acceptabelt. Men det behövs gemensamma regler och en korrigerande kraft. Det är denna ordning vi har kallat Politiken & Makten.

Vad innehöll då skådespelsektorn i praktiken? Ja, kulturarbetarna fanns naturligtvis, allt från skådespelare och regissörer till administratörer och andra yrkesmän för att få teatern att fungera. Men där fanns också de som arbetade med det gemensamma i övrigt, sammanfattat i begreppet rättssystemet. Det hade en lite speciell bakgrund. I detta idealiserade samhälle var det möjligt, som vi också har antytt, att alla medborgare deltog i besluten om hur regelsystemen skulle utformas och vad som skulle gälla om överenskomna regler inte följdes. Teatern var forum för dessa överläggningar. Det hade visat sig vara effektivt att kombinera allvar med underhållning i meningen att man ibland hade överläggningar om det gemensamma i omedelbar anslutning till en teaterföreställning. Det blev ett demokratiskt system genom att de flesta medborgare deltog och alla hade en röst i den mån man måste avgöra en fråga genom röstning.

Vän av ordning och förnuft frågar sig naturligtvis var "vård-skola-omsorg"-resurserna fanns i landet "Bröd & Skådespel". Svaret är att de inte alls fanns som gemensamt finansierade, särskilt avgränsade resurser. I detta embryonala samhälle sköttes dessa uppgifter inom familjen och släkten, och i någon mån av lokala frivilliginitiativ. Det behövdes inte heller som vi vet sättas av resurser för ett försvar av landet. Krig med andra länder, var en okänd företeelse.

Det som däremot inte saknades var konflikter mellan medborgarna. Varje människa har sin egen uppsättning av värderingar, känslor och drivkrafter och de stämmer inte alltid överens i en relation vilket då och då leder till stridigheter, i sista hand våld. Landet "Bröd & Skådespel" var härvidlag inget undantag. Det ledde till att det efterhand utformades två typer av regelsystem. Det första handlade om vad du som individ fick eller inte fick göra gentemot dina medmänniskor och mot samhället mera allmänt (allmänheten). Idag skulle vi tala om reglerna om brott och straff enligt straffrätten. Det andra regelsystemet handlade om människors inbördes förhållan-

den, exempelvis vad ett äktenskap innebar. Men också om reglerna för ekonomiska mellanhavanden. Vad som menas med äganderätt hörde hit liksom reglerna för hur en tillgång, till exempel en vara på marknaden, skulle kunna byta ägare. Dessa regler skulle vi idag hänföra till civilrätten.

Det här var således bilden när vi nu kommit ett steg längre i studiet av hur landet "Bröd & Skådespel" utvecklades. Det fanns vid den här tiden en marknadssektor och en gemensam sektor. Dessutom en tredje sektor där människorna helt enkelt själva tog initiativ till att lösa en del av de hot och problem som de ställdes inför och som inte kunde lösas på marknaden och som "Politiken & Makten" inte tog hand om. Vi skall om ett ögonblick återkomma till tredje sektorn.

Marknadssektorn bestod av ett antal delmarknader definierade av de huvudaktörer som arbetade på marknaden – bönderna, mjölnarna, brödfabrikanterna, brödhandlarna och hantverkarna. Det var tillräckligt många aktörer inom respektive marknad för att det skulle råda konkurrens. Det förstärktes av att alla aktörer inom respektive sektor var någorlunda lika stora. Ingen kunde sätta priserna helt på egen hand. Det fanns heller ingen utomstående inblandning i prisbildningen. Man kunde säga att det vid varje tidpunkt var tillgång och efterfrågan som bestämde priserna. Till det kom att det inte fanns några hinder för att etablera sig på marknaden, det fanns heller inga hinder för att upphöra med verksamheten för den som så ville. Båda dessa förutsättningar är viktiga för att en marknad skall fungera bra.

Marknaden var således förhållandevis perfekt, i synnerhet eftersom alla aktörer, det gällde både köpare och säljare, var väl informerade om kvalitet, priser och annat relevant. Däremot fanns det skillnader mellan aktörerna vad gäller framtidsbedömningen och synen på risk. Det var, kort sagt, en marknad som hade förutsättningar att fungera väl.

Den gemensamma sektorn bestod av två delsektorer – kulturektorn, väsentligen teatern, och rättssystemet. Det senare bestod i sin tur av tre delar. För det första de resurser som användes för att ta fram förslag till lagar och andra gemensamma regelsystem. Med ett modernt språkbruk skulle vi tala om "kanslihuset", den

gemensamma administrationen. För det andra domarna och domstolarna. För det tredje ordningsmakten, de resurser som hade till uppgift att se till att de regler man kommit överens om följdes och om det inte följdes, att den som gjort regelbrottet fördes inför rätta och fick sitt straff.

Tredje sektorn

På individ- eller familjenivå fanns det ett antal högst påtagliga risker som kunde bli verklighet – man kunde bli allvarligt sjuk eller skadas svårt. Det kunde leda till att man inte kunde försörja sig och sin familj. Och det fanns även i landet "Bröd & Skådespel" medborgare som alldeles oavsett sjukdom och olyckor var så fattiga att de behövde hjälp av andra människor. Den tredje sektorn bestod av lokala kollektiva initiativ för att mildra en del av dessa problem.

Människorna gick exempelvis samman i föreningar med målet att ge stöd och hjälp om något gick fel för den som var medlem. Det skapades hjälpkassor som gav bidrag vid sjukdom, invaliditet, olycksfall och dödsfall (begravningshjälp). En del av dessa "associationer" hade försäkringslika former, andra var ganska osofistikerade. Det samlades in en avgift och ibland räckte kassornas pengar för att täcka de risker som materialiserades, ibland inte. Lite längre fram i utvecklingen bildades på samma sätt, genom lokala eller regionala initiativ, ömsesidiga försäkringsbolag, i första hand för brandförsäkring. Men också andra ömsesidiga företag. Sparbanker var ett exempel, de sågs som instrument för hjälp till självhjälp för de fattiga i samhället.

Hjälpkassorna och de ömsesidiga företagen var med ett modernt ordval nonprofit, det ekonomiska överskott som eventuellt uppstod ett visst år fonderades i verksamheten. Medlemmarna eller stiftarna fick aldrig direkt en del i vinsten.

Det vi inser är att den tredje sektorns organisationer och företag hjälpte till att lindra *specifika risker* som medborgarna som individer råkade ut, de specifika risker där vare sig den politiskt beslutade gemensamma sektorn eller marknaden erbjöd hjälp, och där inte heller familjen eller släkten räckte till. Men det fanns naturligtvis i detta embryonala samhälle också *systemrisk*er (förutom krig). Farsoter, utbredd hungersnöd och naturkatastrofer av olika slag drabbade också landet "Bröd & Skådespel". Då fanns det, i varje fall långt tillbaka i tiden, i de flesta fall ingen radikal

bot även om det gjordes vissa försök från Politiken & Makten, till exempel att lagra spannmål för att användas i ondtider.

Politiken & Makten gjorde, parentetiskt, också en del annat för att lindra medborgarnas specifika risker och olyckor. Brand var kanske det som i ett slag kunde göra mest ekonomisk skada mot individen och familjen. Det beslutades att den som drabbades av brand skulle ges ekonomisk hjälp genom att alla som bodde i landet ömsesidigt skulle hjälpa till att byggnader och lösöre kunde återställas. Med ett modernt språkbruk skulle man kunna säga att det var en politiskt beslutad obligatorisk brandförsäkring. Det beslutades också om regler för brandskydd. Och det blev genom lag tvingande att det i städer och byar skulle byggas upp ett gemensamt finansierat brandvärn. Att det begränsades till städer och byar var naturligt eftersom "systemrisken", att elden sprider sig, där var mycket högre än när byggnationen var utspridd.

Längre fram i utvecklingen kom det också att utvecklas en allmän sjuk- och arbetslöshetsförsäkring. Den frågan skall vi återkomma till.

Demokrati

Det har förhoppningsvis med tydlighet framgått att landet "Bröd & Skådespel" var en demokrati i klassisk mening. Varje vuxen medborgare hade säte i den församling, vi kan kalla den Riksdagen, som fattade de politiska besluten. Var och en hade en röst och besluten fattades i enlighet med regler som var väl genomtänkta och prövade. Det skapade legitimitet åt beslutsordningen och systemet i stort. Men utvecklingen gick vidare och med den ställdes medborgarna i sin roll som politiker inför nya utmaningar.

En av dessa utmaningar var *ökade ekonomiska klyftor*. Det fanns flera orsaker till den utvecklingen. En var att de anställda i brödfabrikerna med sin ständiga produktivitetstillväxt förhandlade till sig högre löner utan att de anställda i gemensamsektorn, också kallad den offentliga sektorn, hade möjlighet att få full kompensation. De offentliganställdas förhandlingsposition var helt enkelt svagare. De kunde inte som brödarbetarna hänvisa till att de åstadkommit ökad produktivitet. De kunde bara

i den demokratiska beslutsprocessen argumentera för att få samma löneutveckling som de som arbetade i brödproduktionen. Och det visade sig inte så lätt. Över tiden var därför brödarbetarnas löneutveckling väsentligt bättre än de offentliganställdas.

De många egenföretagarna hade också högst varierande inkomster beroende på hur mycket de arbetade, hur effektiva de var i sin produktion och, inte minst viktigt, hur efterfrågan på deras produkter eller tjänster utvecklades. Det fanns också de som investerade i sin verksamhet väsentligt mer än vad bara underhållet krävde. De kunde därigenom i nästa steg sälja ännu mera eller ta ännu bättre betalt. Med tiden blev inkomstskillnaderna stora – och växande.

De verkligt stora klyftorna i inkomst och förmögenhet uppstod emellertid mellan löntagarna, inklusive de som arbetade i offentlig sektor, å ena sidan och de som ägde företagen å andra sidan. Mätt över tiden som ett genomsnitt hade företagen högre inkomster än arbetarna. Skälet var att den högre inkomsten inte bara skulle vara en ersättning för det egna arbetet och entreprenörsförmågan utan också, som vi tidigare konstaterat, för den risk som företagaren tog. Högre risk ger helt enkelt högre avkastning. Till det kom att det i landet efterhand hade utvecklats en marknad för företag. Företagaren kunde helt enkelt sälja sitt företag och när det skedde skapades inte så sällan stora förmögenheter. Försäljningsvärdet översteg väsentligt skulderna och kostnaderna för försäljningen.

Med tiden hade vi fått ett samhälle med stora inkomst- och förmögenhetsskillnader. En del av dessa kunde förklaras med att vissa människor var skickligare och mer drivande än andra. En del kunde förklaras av att de ekonomiska förutsättningarna var bättre för vissa än för andra. Kanske tidigare generationer i en familj hade lyckats samla på sig tillgångar som kunde användas som ingångskapital för kommande generation. Det kapitalet kunde dessutom ges en hävstångseffekt genom att det möjliggjorde upplåning i banken som i sin tur möjliggjorde ännu större satsningar och därmed ännu större inkomster (förutsatt att satsningarna lyckades och det gjorde alltid några).

En del skillnader kunde också förklaras med tur och tillfälligheter men det var mindre vanligt än vad många löntagare föredrog att tro. Analyserade man hur stora

inkomst- och förmögenhetsskillnader hade uppkommit fanns det nästan alltid en rationell och begriplig förklaring. Det var stor uppfinningsriktighet, företagsamhet och, inte minst, riskbenägenhet utöver det vanliga som kunde förklara de stora skillnaderna. Till det kom de smärre skillnader som uppkom genom att tidigare sparande kunde leda till ökade inkomster i nästa steg.

Det här skapade ett politiskt dilemma. Om man förstod att de stora inkomst- och förmögenheterna hade uppstått genom företagsamhet och risktagande, och i mindre grad genom sparande och tursamma placeringar, var det svårt att hänvisa till orättvisa eller omoral, vilket skulle kunna utgöra grund för ett politiskt ingripande för att utjämna inkomsterna. Det var med andra ord svårt att se på de stora ekonomiska klyftorna som ett systemfel i marknadshushållningen, som ett marknadsmisslyckande.

Dilemmat löstes i landet "Bröd & Skådespel" på så sätt att man både accepterade stora inkomst- och förmögenhetsskillnader *och* utfäste sig att med gemensamma medel undanröja, i varje fall lindra, marknadssystemets mest tydliga avigsidor, arbetslöshet och fattigdom. Man tog helt enkelt hand om sina arbetslösa eller på annat sätt arbetsoförmögna medborgare så att de alltid fick sin försörjning. Försörjningen definierades som ett bröd om dagen.

Det fanns emellertid också marknadsmisslyckanden i meningen att marknaden lämnad åt sig själv skapade problem som blev så stora att de måste åtgärdas gemensamt, alltså politiskt.

Monopol

Ett av dessa problem var *monopol*. Monopol uppstår när *en* aktör är ensam med att erbjuda en vara eller tjänst på marknaden. Det betyder bland annat att han eller hon kan bestämma priset utan att den som skall köpa har särskilt mycket att sätta emot. Det betyder också att man som köpare inte kan välja mellan olika utföranden eller kvaliteter, man är hänvisad till vad som erbjuds. Erfarenhetsmässigt vet man också att monopol leder till att nya, effektivare produkter eller tjänster kommer fram i långsammare takt än vid konkurrens.

Också landet "Bröd & Skådespel" hade några högkoncentrerade marknader. Värst var det i kvarnsektorn. Det hade länge varit ett oligopol, alltså en sektor med ett fåtal stora, konkurrerande företag. På det stadium i utvecklingen vi nu diskuterar hade kvarnföretagen vuxit till relativt stora företag med många anställda. Ett av dessa hade nu lagt ett bud på två av sina konkurrenter och tillsammans skulle ett sammanslaget företag ha över 80 procent av marknaden. Det nya företaget skulle i praktiken ha monopol på kvarnmarknaden i landet.

Brödfabrikerna protesterade. Men det var lätt att förstå att det stora problemet fanns på den andra sidan, leverantörssidan. Bönderna var nästan utan undantag egenföretagare. Varje gård sköttes av bonden och hans familj. Nu skulle denna stora, ekonomiskt svaga, grupp företagare ställas inför en enda, ekonomiskt stark, uppköpare av deras viktigaste produkt, spannmålet. Det stora kvarnföretaget skulle ensam kunna bestämma spannmålspriset och andra leveransvillkor. Om marknaden fick ha sin gång fanns det en överhängande risk för lägre effektivitet i en viktig samhällssektor och, än viktigare, av det samlade förädlingsvärdet i brödsektorn skulle en så liten del tillfalla bönderna att det skulle skapa sociala problem.

Det fanns två tänkbara lösningar på problemet, en politisk och en privat. Den politiska lösningen var att Politiken & Makten beslutade om vilket pris som skulle gälla för spannmålet i landet. Det priset *måste* sedan kvarnarna betala som lägst för böndernas spannmål. Den privata lösningen var att bönderna etablerade ett eget kvarnföretag i konkurrens med de privata kvarnarna.

I landet "Bröd & Skådespel" valdes en mellanväg. Bönderna förklarade att de hade för avsikt att etablera sig med egna kvarnar. Under tiden som detta etableringsprojekt pågick infördes vissa priskontroller, underförstått att de skulle avvecklas så snart de nya kvarnarna fanns på plats. Dessa bondeägda kvarnar kom också till stånd och priskontrollerna avvecklades.

Intressant nog visade det sig att denna producentkooperativa rörelse hade stor konkurrenskraft, framförallt genom att bönderna uppträdde samlat och föredrog att sälja spannmålen till sina egna kvarnföretag. Efter några år hade de flesta av de icke-bondeägda kvarnföretagen konkurrerats ut. Att detta nära-monopol uppfattades som

ett mindre problem berodde på att mot kvarnindustrin stod kvalificerade, och ekonomiskt stabila och starka, köpare av mjöl. Inte heller förhållandet mellan bönderna och den egna kvarnindustrin var politiskt problematiskt. Visserligen ägdes en stor del av kvarnarna i landet av bönderna men återbäringen kunde inte bli så stor att de egna kvarnföretagens konkurrenskraft urholkades. Det var ett ömsesidigt beroende. Bönderna var beroende av att deras kvarnföretag var lika effektiva som konkurrenternas. Och kvarnföretagen var beroende av bönderna för att få den spannmål de behövde. Det visade sig att den producentkooperativa modellen var effektiv i näringar med många små företag som var beroende av stora förädlingsföretag.

Det var lätt att konstatera att ett företag kunde ha positiva, och för den delen också negativa, effekter på andra företag och på omgivningen mera allmänt, det ekonomer idag kallar externaliteter. Att ha *en* marknadsplats för många företag och många typer av verksamheter kunde exempelvis ge fördelar i form av lägre transaktionskostnader för både köpare och säljare. Det var på en sådan marknad lätt att få överblick vad gäller pris och kvalitet. Det fanns sådana positiva externaliteter också i produktionen, ofta var även dessa kopplade till att flera företag var koncentrerade till en och samma plats eller region. Kluster är en modern form av samhällsorganisation med positiva externaliteter i produktionen som en viktig förklaring till att de finns.

Mera uppmärksammade, bland annat eftersom de ofta ledde till en allmän diskussion och inte så sällan till politiska ingrepp, var emellertid de *oönskade* effekter ett företag kunde ha på sin omgivning. Exempel på sådana negativa externaliteter kunde vara utsläpp från tillverkningen av någonting som skadade naturen eller uppfattades som ett problem av medborgarna i allmänhet.

Negativa externaliteter

I landet "Bröd & Skådespel" fanns också negativa externaliteter, låt vara att miljöförstöringar inte var något stort problem jämfört med hur det kan se ut i länder som kommit längre i sin utveckling. De stora ugnarna i brödfabrikerna släppte emellertid ut stora mängder spillvärme och detta vållade ekologiska problem i

omkringliggande vatten. Det fanns också vissa andra utsläpp från brödframställningen som påverkade naturen och människorna på ett sådant sätt att dessa frågor blev föremål för debatt – och vissa politiska åtgärder.

Det är lätt att inse att de problem som dessa utsläpp ledde till blev problem eftersom den natur som drabbades hade svaga talesmän eller, än mer troligt, inga talesmän alls. Eller uttryckt mera konkret. Det fanns ingen tydlig äganderätt till de vatten där utsläppen gjordes. Det fanns med andra ord ingen aktör som kunde begära förhandling med brödfabrikerna om vem som skulle bära kostnaderna för de olägenheter som produktionen skapade. Det var en sida av problemet. Det fanns inte så sällan också en annan. Företagen hade fått samhällets godkännande, koncession, att bedriva sin verksamhet på en viss plats och på ett visst sätt. Företagens skyldigheter var däremot ofta dunkelt formulerade. Det hade inte behövt vara så. Man skulle kunna tänka sig att förutsättningen för koncessionen uttrycktes så att det inte fick uppstå negativa följder för tredje man. Tredje man skulle med andra ord ha rätten att begära förhandling om han ansåg att detta kriterium inte var uppfyllt. Problemet var att tredje man sällan fanns i form av en ägare.

Kollektiva varor

Det fanns ett antal kollektiva varor i landet "Bröd & Skådespel" vid den tid som vi nu kommit fram till. De vägar och broar som byggts var genuint kollektiva varor. Det fanns ingen privat aktör som hade ekonomiska förutsättningar att bygga dessa vägar och broar och få ekonomi i sin investering. Och en väg eller bro var vid den här tiden en Änkans krus-tillgång i meningen att om en person utnyttjade vägen hindrade det inte på något sätt för andra att också utnyttja den.¹ Rättssystemet var givetvis också en kollektiv vara, låt vara att den vad gäller det praktiska utnyttjandet var en ändlig resurs.

¹ Historien om *Änkans krus* finns i bibeln (Första Konungaboken) och handlar om Elia som hungrig och törstig höll på att förgås i öknen men möter en fattig änka och ber om något att dricka och äta. Hon försäkrar honom att hon bara har lite mjöl i en kruka och lite olja i ett krus och att det endast räcker till henne själv och hennes son. Men Elia uppmanar henne att först göra mat åt honom och därefter åt sig själv och sin son. "Ty så säger Herren, Israels Gud: Mjölet i krusen skall icke taga slut och oljan i kruset skall icke tryta intill den dag då Herren låter det regna på jorden." (1 Kon. 17:12-16).

Skådespelet, teatern, var även det en gemensam resurs men av lite speciellt slag. Politiken & Makten hade helt enkelt beslutat att teatern skulle vara ett offentligt monopol och en fri resurs för medborgarna. Det vi inser är att det därmed inte kunde kallas en genuint kollektiv vara. Det hade ju varit fullt tänkbart att en privatperson skulle ha kunnat driva teatern (under förutsättning att medborgarna hade varit beredda att betala för tjänsten).

Med detta slutar historien om landet "Bröd & Skådespel". Det hade nu kommit så långt i sin utveckling att de tre klassiska marknadsmisslyckandena – monopol, negativa externaliteter och kollektiva varor – var realiteter.

Det finns en övergripande lärdom att ta till sig av denna historia. Politiken & Makten är helt avgörande för hur ett samhälle kommer att se ut. Och kanske än mer remarkabelt. Politiken & Makten är ingenting som är skilt från marknaden. Marknaden fungerar helt enkelt på politikens villkor. Med det perspektivet kan det exempelvis vara fel att som ekonomer gärna gör tala om marknadsmisslyckanden. Att företagets verksamhet kan ha negativa följder för miljön kan ju bero på att rättigheter och skyldigheter hos dem som berörs är otydligt formulerade. Det gör i så fall marknadsmisslyckandet till ett politiskt misslyckande. Tankeväckande nog gäller samma sak för tredje sektorn, den kräver – hur fristående från Politiken & Makten den än säger sig vara – att det finns lagar och regler och ett rättväsende. Och påfallande ofta vill den ha bidrag av skattemedel för att bedriva sin verksamhet.

Budskapet blir tydligt – politik är viktigt.

En något kortare version av den här texten finns som ingress i boken *Det nya företags samhället* (SNS, 2004)